

Ugo Vlaisavljević
*Vojna konstitucija majhnih narodov na Balkanu ali
»koga je treba spraviti v Bosni in Hercegovini«*

Vprašanje sprave med etničnimi skupnostmi v Bosni in Hercegovini je danes vroča politična tema. Samoumevno je, da je sprava potrebna, če nič drugega, že zato, da bi se izognili novi vojni.

Po vojni je videti vsaka bližja oblika sožitja med skupnostmi nemogoča. Potreba po skupnem bivanju, pravzaprav že sama možnost skupnega bivanja, je postala zelo negotova, morda tako, kot še nikoli v zgodovini te dežele. Ne le nacionalisti nas opominjajo, da je skupno življenje samo, v svoji organski obliki (v skladu s Titovim konceptom »bratstva in enotnosti«¹) porodilo najhujšo nevarnost. Zdaj, ko se je naš *brat-sosed* pokazal kot *tujec-sovražnik*, bi morali, nas opozarjajo, z budnim očesom bedeti nad procesom sprave in preprečiti, da bi šel predaleč. Drugemu (drugim etničnim skupnostim) ne bi smeli več dovoliti, da nam pride preblizu.²

Nezaupanje ni le nauk bridke vojne izkušnje, ampak tudi znamenje njenega glavnega rezultata, pojava novih subjektov realnosti, zgodovine, politike...

Ker zadaja težave že s samo svojo formulacijo, nam lahko vprašanje sprave pomaga opaziti stvari (kot slavno pismo v zgodbi Edgarja Allana Poea), ki so skrite v očitnem. Kaj je preveč očitno, da bi bilo opaženo? To je identiteta tistih, ki naj bi se med seboj spravili. Kadar se danes v naši državi zastavlja vprašanje sprave, ki je videti vsiljeno bolj od »zunaj«, od »tujcev«, kot pa od tistih, ki so vpleteni, se nam zdi samoumevno, da vemo, *koga* je treba spraviti. To je videti popolnoma jasno: koga drugega kot Hrvate, Muslimane in Srbe? Toda ravno tukaj vidimo, kako malo vemo o realnosti Bosne in Hercegovine, o njeni vojni realnosti. Na Balkanu je družbena, kulturna, politična, psihična (itd.) realnost v svojih glavnih potezah vedno realnost vojne.

¹ Glej npr. Melissa K. Bokovoy, Jill Irvine, Carol S. Lilly, *State-Society Relations in Yugoslavia 1945-1992* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire in London; MacMillan Press 1997).

² Njihovi pripadniki morajo za vselej ostati izven »naše družine«. Vendar pa bodo vedno predstavljali grožnjo, kajti ti nekdanji bratje, bivši člani družine, nikoli ne bodo izgubili svoje zapeljivosti in postali resnični tujci. Najbolj čudna podoba teh »daljnih sorodnikov«, najbolj živa, kar jih je priplavalo na površje v plimi te »bratomorne« vojne, je utelešena v liku tujca, ki nam je tako podoben, da je videti kot naša karikatura, kot izrodek.

Z vprašanjem sprave se znajdemo neposredno pred realnostjo Bosne in Hercegovine. Ravno zato jo tudi tako zlahka spregledamo. Ena od prednosti sprave – tega mirovnega projekta *par excellence* – je ta, da jemlje subjekte, vpletene v vojno, kot subjekte povojne realnosti. Moje vprašanje se glasi, koga je treba spraviti, kdo je subjekt (=akter) sprave, ne da bi to imel za samoumevno. Prvi in najbolj preprosti odgovor je: »vojskujoče se strani«. Te vojskujoče se strani so razvrščene v tri ločena telesa, ki delujejo kot osebe: Hrvati, Muslimani (Bošnjaki) in Srbi.

Vojna spricho ustavitve spopadov ni bila odrinjena v preteklost. Realnost vojne je porodila povojno realnost in jo še naprej opredeljuje v vseh njenih ključnih vidikih; tako bo tudi v prihodnje, vsaj dotlej, dokler ne bo dosežena sprava. Le s spravo lahko povojna realnost preneha biti vojna realnost. Dotlej se bo nadaljevala vojna po vojni, vojna v času miru. Vsakomur je jasno, da se lahko vojna resnično konča le s spravo. Ali če se izrazimo bolj previdno, glede na to, da bo sprava verjetno zelo dolg, morda neskončen proces: vojna se bo končala le toliko, kolikor bo dosežena sprava.

Politično vprašanje sprave nam ponuja možnost, da izvemo kaj več o naravi glavnih dejavnikov, ki naseljujejo Balkan in oblikujejo njegovo realnost. Tukaj se majhen narod pojavlja kot akter, ki ima določeno osebnost. Za njegovo označitev bomo uporabili izraz SUBJEKT, da bi tako opozorili na povezavo elementov, ki tvorijo individualnost in identiteto naroda, zaradi katerih se ta obnaša kot oseba ali jaz³. Če na ta način govorimo o narodu – narodu *qua* subjektu – to ne pomeni, da govorimo metaforično, da se izogibamo uporabi ustreznih in natančnih izrazov. V tem prispevku bi rad posegel v semiotično in zgodovinsko (raje kot psihološko) analizo tega kolektivnega jaza ali osebe, ki nosi omenjena etnična imena. Sumim, da je to prevladujoči – če že ne edini – tip subjekta na tem področju, in da ga večina »posameznikov« – če jih vzamemo kot pripadnike telesa »naroda« – enostavno uteleša in od tod dobiva svojo subjektivnost. Realnost sama je tista, ki spominja na igro metafore, kjer je osnovna struktura premeščena z ravni posameznika – ki naj bi bil njeno izvorno mesto – na raven skupnosti. To pomeni, da ima večina posameznikov še vedno predmoderno identiteto, identiteto utelešenja znotraj kolektivnega telesa naroda. V naslednjih vrsticah bom skušal osvetliti posebne načine konstitucije tega subjekta, do katerih prihaja na *locusu* skupnosti.

Glede na izkušnje nedavne preteklosti dvomim o tem, kar bi lahko imenovali »najbolj učinkovit način sprave«, se pravi o možnosti *avtodestrukcije*

³ Čeprav ga postavljam v povsem etnološki okvir raziskave, uporabljam tukaj filozofski pojem subjekta, kot ga je razvila zlasti novejša zgodovina misli od Husserla do Lacana.

vojnega subjekta. V emfatičnem smislu sprave bi moralo biti zadnje dejanje vojne dejanje, s katerim se vojna učinkovito konča. Zakaj? Ker s tem dejanjem subjekti vojne izničijo sami sebe. Sprava je zadnje dejanje, s katerim se dekonstituirajo. Performativ »Zdaj smo spravljene« pomeni »Samo to izjavo nismo več, kar smo bili.«

Toda dekonstitucija, razgradnja in premestitev subjekta vojne ne more biti dopuščena. Razlog je ta, da ni nobenega drugega tipa subjekta – dominantnega subjekta, če smo natančni – kot je subjekt vojne. Vojna je pravzaprav, in to gre mimo neopaženo, DOGODEK V KONSTITUCIJI SUBJEKTA. Vsi subjekti realnosti, ki so vzniknili v nedavni preteklosti teh predelov, so se konstituirali skozi vojno. Moderna zgodovina Balkana je zgodovina tega, kako je vojna konstituirala subjekta. Ta konstitucija je nekaj, kar bi morali upoštevati, razkrinkati njene skrivne mehanizme in jih analizirati. Vendar pa je obzorje modernosti s svojimi ideologijami osvoboditve tisto, ki nam je omogočilo prodreti v to konstitucijo, hkrati pa nam je to preprečilo. V danem geopolitičnem okviru bi morali razmišljati o konstituciji subjekta, ki je vedno rekonstitucija, izhajajoč iz konceptov, reprezentacij in likov OSVOBODITVE.

O kakšni vrsti osvoboditve pravzaprav govorimo tukaj? Na kratko rečeno, gre za osvoboditev »naroda« (ljudstva/nacije) v moderni zgodovini. Ta zgodovina se začne, od nedavnega, kot postimperialistična doba, ki jo zaznamujejo veliki dogodki osvoboditve, tako imenovane »nacionalne osvobodilne vojne«. Medtem ko je moderna zgodovina na splošno pojmovana kot zgodovina osvoboditve, je tukaj postala zgodovina *narodne* osvoboditve. *Narod* je potemtakem subjekt zgodovinske realnosti, medtem ko ni zgodovina – moderna zgodovina – nič drugega kot proces njegove osvoboditve. V tem kontekstu je »moderna« zgodovina tista, v kateri so »majhni narodi« postali, prvič v svoji zgodovini, »subjekti svoje zgodovine«. Vzeto v političnem smislu je to zgodovina njihove (moderne) suverenosti in neodvisnosti. V geopolitičnem ali polemološkem smislu je to kratka zgodovina njihovih vojnih zmag. Ravno kot SUBJEKTI VOJNE se ti mali narodi pojavljajo kot subjekti svoje zgodovine. V nedavnih vojnah – ki so privzele pomen OSVOBODILNIH DOGODKOV *par excellence* – so »majhni narodi« postali subjekti v pravem smislu besede, saj so bili prvič konstituirani kot »moderni« subjekti. Konstitucija njihove subjektivnosti skozi vojno ne označuje zunanjih razmer in okoliščin njihovega vznika, temveč njegove inherentne mehanizme in logiko.

Lahko bi dejali, da je takšna KONSTITUCIJA SKOZI VOJNO privilegirana, če že ne edinstvena oblika KONSTITUCIJE SUBJEKTA tako imenovanih »majhnih narodov« na Balkanu. Če naj to razumemo, ne

smemo zanemariti pomembne razločevalne poteze, za katero tukaj gre: MAJHNOSTI »majhnih narodov«.

Ti narodi so majhni glede na svoje fizične razsežnosti (prebivalstvo in ozemlje), toda veliki z vidika svoje kulturne dediščine (imperialne kulture, ki so jo nekoč utelešali). Fizične razsežnosti so tako dobile poseben kulturno-antropološki pomen. To področje ne dolguje svoje značilne zgodovinske dinamike le globokim razlikam med prevladujočimi kulturnimi vzorci, ampak tudi osupljivim nesorazmerjem med osnovnimi fizičnimi in kulturnimi razsežnostmi. Zato se mi zdi koncept »majhnih narodov«, ki že ima svoje mesto v etnologiji⁴, neprecenljivega pomena. Konstitucijo subjekta lahko opišemo z podobo majhnega telesa, ki raste ali izpada iz velikega. Moderne, zmagovalne vojne »majhnih narodov« so takšni dogodki »telesnega razkosanja« (v psihoanalizi dobro znanega pojava). Omeniti velja, da se to telesno razkosanje v toku vojne vselej dogaja kot *velik kulturni dogodek*. Skoraj vsaka vojna v moderni zgodovini Balkana ima pomen velikega kulturnega dogodka. Po vsaki vojni vzniknejo nove države, nove institucije, nove ideologije, nove slovnice, nove zgodovine itd. Skratka, pojavijo se *nove družbene realnosti* in *novi subjekti teh realnosti*. Tukaj hočem poudariti poseben kulturni pomen balkanskih vojn. Balkanske kulture so v bistvenem ali konstitucionalnem smislu *epske kulture*, kulture, ki jih je konstituirala vojna. Kot je dobro znano, vojna skoraj nikoli ni zgolj vojna, se pravi vojskovanje, iztrebljanje in uničevanje. Morda se utegne zdeti čudno, da so lahko balkanske vojne, znane po svoji krutosti in nečloveškosti, služile kot glavni vzorci kulturotvornih dogodkov. Seveda produktivni naboj teh vojn ni neposredno dostopen analizi. To je znamenje modernih časov. Potrebna je študija nezavednega celotnih skupnosti. Gre za nekaj, kar ni bilo nikdar izgovorjeno.

Izkaže se, da se majhno telo ne more osvoboditi iz večjega brez *kulturne preobrazbe*. Ravno s to *ločitvijo* se dogajajo največje kulturne preobrazbe. Vojno kot dogodek bi morali obravnavati prvenstveno kot to ločevanje majhnega telesa od velikega. Ta ločitev vedno sledi nekemu toku v danem kulturnem vzorcu, v geopolitičnem kontekstu, s pomočjo katerega je nakazana kulturna identiteta subjekta – njegova pripadnost kakemu drugemu velikemu telesu. Četudi zelo odvisna od razmer, ni takšna nova inkorporacija nikakor predeterminirana. Na tem dejstvu je utemeljen kulturni pomen vojne. Konstitucija subjekta skozi vojno in učinke vojne določa v prvi vrsti *kulturno identiteto* subjekta. Ta konstitucija ne more biti

⁴ Glej npr. Karl-Heinz Kohl, *Ethnologie – die Wissenschaft vom kulturell Fremden* (München; Verlag C. H. Beck, 1933).

reducirana na *naknadno* dodajanje identitete subjektu, ampak vstopa v sam temelj konstitucije subjekta: je subjektova konstitucija sama. Vojna prinese na dan tako dejstvo, da ni nobenega golega fizičnega subjekta – nobenega golega telesa – kot tudi dejstvo, da je vsaka konstitucija dejansko rekonstitucija, ki ponovno definira vse prejšnje: ne le moderne konstitucije, uresničene z osvoboditvijo, ampak tudi predmoderne konstitucije, uresničene z okupacijo.

Na ta način je zgrajena cela veriga rekonstitucij, ki ustvarja iluzijo zgodovinske kontinuitete. Povzroča, da je ta videti konstituirana od samega začetka. Da bi razpršili to *retroaktivno iluzijo*, moramo začeti našo analizo z zadnjega konca verige, tako da napredujemo od enega člana k drugemu, reaktiviramo enega za drugim – precej podobno Husserlovemu predlogu v zvezi s tradicijo geometrije.

Da bi doumeli fiktivni značaj osvoboditve, ne smemo spregledati *radikalnega pomena*, ki ga je dobil pojem osvoboditve znotraj prevladujočega razumevanja najbolj pomembnih trenutkov moderne južnoslovske zgodovine. Ti pojavi namreč kažejo, kako splošna predstava o osvoboditvi prikriva dogodek konstitucije.

1) Osvoboditev (*liberatio, liberare*) je pojem, katerega sama definicija nakazuje na *že dopolnjen subjekt*. Vendar pa zmaga v vojni, strmoglavljenje gospodarja ali odprava suženjstva vedno pomenijo kulturni preporod. Kaže, da brez takega preporoda ne more priti do pobega iz imperialne kulture. Zlom velikega telesa in pojav majhnega je dejansko dejanje *poroda*. Majhen narod doseže zmago v vojni le, če si je lahko zagotovil – v svojih lastnih očeh, seveda – kulturno nadmoč nad svojim narodom-gospodarjem (s tem ko se skuša pokazati kot bolj moderen in bolj avtentičen obenem). Če je bilo mogoče drugo svetovno vojno tolmačiti kot narodnoosvobodilno vojno in socialistično revolucijo, je bilo to zato – kot je postalo očitno po zadnji vojni na Balkanu – ker je imela poteze *kulturne revolucije*. Etnonacionalizem prav tako vstopa na moderno zgodovinsko prizorišče, ob spremljavi lokalnih vojn, kot *kulturni preporod*. Modernizem ponuja posebej primeren interpretativni okvir za to *kulturno osvoboditev* na Balkanu; razume jo kot *emancipacijo*. Moderni subjekt emancipacije je subjekt vojne; sestavljajo ga poražena in podvržena ljudstva, ki se osvobajajo izpod *tuje dominacije*. Zato je emancipacija v prvi vrsti oborožena vstaja. Do vstaje, kolikor konstituira emancipacijo, pa ne more priti prek prekinitve z veliko kulturo, četudi je to kultura najhujšega sovražnika.

2) Iz doslej povedanega izhaja, da je vsaka osvoboditev »majhnega naroda« fiktivna. Če se lahko osvoboditev zgodi edino kot *kulturna emancipacija*, potem lahko domnevamo *radikalno nezmožnost popolne osvoboditve*.

Nihče se ni nikoli osvobodil izpod kakršnekoli dominacije na Balkanu, kajti dominacija, za katero gre, je bila vedno kulturna. Sanje o popolni osvoboditvi so sanje o deviški kulturi, iluzija *absolutne avtentičnosti* lastne kulture. Zaradi ogromne zasičenosti in sprepletenosti dokaj majhnega kulturnega prostora tovrstne iluzije morda nikjer ne gojijo bolj kot v južnoslovanskih delih Balkana. V jedru predstave, ki jo imajo »majhni narodi« o pomenu modernizma, lahko prepoznamo nekakšno *poganstvo*: obledel in nejasen spomin na predimperialno stanje – na kulturno protoobliko – iz katere izvira upanje na končno osvoboditev. Na Balkanu je modernistični projekt radikalne osvoboditve paradoksnost utemeljen na *arhaični fikciji*. Današnji etnonacionalizem je ultramodernistični arhaizem, kakršen je bil Titov socializem, ta nenavadni etnomodernizem. Socializem preteklosti in etnonacionalizem današnjih dni sta dve obliki hiperliberalizma, dve sorodni, komplementarni konceptiji *popolne osvoboditve (dopolnjenega) subjekta*. V obeh primerih je primitivna etnična skupnost oblika *dopolnjenega protosubjekta*, konkretna reprezentacija določene *fikcije*, ki obvladuje *telos* osvoboditve. Na tej fiktivni točki počiva cela veriga zgodovinskih rekonstitucij subjekta. Iluzija radikalne ali vsaj zapovedane in nadzorovane dekorporacije se zateka k fikciji prvobitnega *neutelešenja*. (Zato je potrebno po vsaki osvoboditvi predelati verigo, reinterpretirati zgodovino na takšen način, da brazgotine rekonstitucij niso več prepoznavne: namesto tega bo pritegnil našo pozornost »naravni proces dozorevanja«.)

V nasprotju s tem, kar dajejo slutiti naivne ideologije osvoboditve, se je utelešenje v drugi kulturi *vselej že* dogodilo, kajti delovanje asimilacije je pred vsako »avtentično« kulturno obliko. Uvid v bistveno nestabilnost subjekta balkanskih zgodovinskih (obstaja več kot le ena balkanska zgodovina) nam lahko služi kot izhodišče za analizo konstitucije subjekta. Resnično kritiko socializma in nacionalizma, socialističnega nacionalizma, ki je uveljavljen na tem področju – kritiko, ki jo razumemo predvsem kot *kritiko oblasti* (Axel Honneth) – je treba zgraditi na *dekonstruktivističnih strategijah*, ki so prvenstveno, vsaj v tem primeru, *strategije za dekonstrukcijo dopolnjenega subjekta*. Te strategije se morajo usmeriti k neštevilnim fluidnim linijam asimilacijskih procesov, kakršne vedno najdemo v navojih, omrežjih, kompleksnih poljih silnic in vrtincih. Zato je brezupno, da bi kdajkoli v celoti determinirali, razmejili in locirali te procese, zlasti ob izviroh kulturnih tradicij (v nasprotju s tem, kar si utegne zamišljati *etnoideologija*, vir vseh političnih ideologij na Balkanu).

Torej, če povzamemo, pri analizi vojne kot dogodka bi se morali skušati upreti skušnjavam liberalne ideologije in si prizadevati prepoznati skrite rezultate prejšnje asimilacije: na eni strani njeno dvoumno in »neodločno«

zgodovino, na drugi strani pa – kot nezvedljivi presežek, ki zbuja silno fascinacijo – PRODUKCIJO NOVEGA SUBJEKTA, ki nikoli ni zagotovljena vnaprej. Jasno je, da razlike med presežkom in asimilacijskimi plastmi ni mogoče ohraniti, razen zaradi provizoričnih metodoloških smotrov. Ta presežek, srž novega subjekta, ni nič drugega kot nepredvidljiva posledica vplivov prejšnje asimilacije. »Majhen narod« je osvobojen do te mere – in do neke mere je vedno osvobojen –, kolikor je PROIZVEDEN, kolikor se udejanji kot NOV SUBJEKT. Ravno v interesu ponovnega rojstva bi morali zato preučiti prejšnje stanje INKUBACIJE in UTELEŠENJA. Tako bo prišla na dan upoštevanja vredna zgodovina prejšnjih inkubacij.

Proizvodnja novega subjekta ni nikoli udejanjanje popolnoma novega subjekta; prej je edini način, kako ohraniti prejšnjega, najstarejšega in najbolj izvornega. S svojo *avtoprodukcijo*, ki ni nikoli le stvar njega samega, temveč vrsta produkcije, v kateri sodelujejo drugi (avtoprodukcija kot produkcija s strani drugih), se skuša subjekt n^5 ohraniti in obdržati. V burnem toku zgodovinskih dogodkov lahko ostane isti le skozi svojo lastno preobrazbo. Njegova identiteta mora vedno biti zgrajena na novih razlikah in spremembah. V moderni dobi je postala ta borba za samoohranitev skozi nenehno samopreobrazbo še bolj očitna; podeljuje fascinantno dinamiko in moč preobrazbam in s tem ohranjevanju kontinuitete, ki jo nenehno ogrožajo. Zaradi pogostih in globokih mutacij, ki često vdirajo v samo srž subjekta, se tisto, kar lahko označujemo kot PROTOSUBJEKT, nenehno reproducira in regenerira. Produkcija novega subjekta je dejansko produkcija starega subjekta v novih okoliščinah. Subjekt reproducira samega sebe zaradi nenadno spremenjenih okoliščin; rekonstitucija subjekta je rezultat rekonstitucije realnosti subjekta. Vedno je dejanje prilagajanja spremenljivemu »biotičnemu okolju«, novim družbenim in kulturnim razmeram, storjeno pod grožnjo smrti. Vsaka rekonstitucija je poskus, kako ubežati izumrtju.

Zakaj »zunanje okoliščine« vplivajo na subjekt n tako neposredno in globoko, in na ta način pogojujejo njegovo naravo? V kakšnem smislu rekonstitucijo subjekta n nalaga borba za življenje? Zakaj je to nujen pogoj njegovega preživetja?

Za »majhne narode« je zunanje okolje – se pravi zgodovinska realnost, v kateri živijo – zmeraj TELO kakega »velikega naroda«. Ta telesna zunanost prikriva utelešenje subjekta n in je zato iluzorna. Majhno telo »majhnega naroda« je utelešeno vsaj v enem velikem telesu, in to tudi tedaj, če se morda ne zdi tako. Aktualno singularno utelešenje vedno brez izjeme pomeni virtualno pluralno utelešenje.

⁵ Malo črko n uporabljam kot algebrائيčni simbol za majhen narod. »Subjekt n « tako pomeni: majhen narod kot subjekt (realnosti).

Z uporabo podob telesa in utelešenja skušamo potemtakem zastaviti vprašanje o (kulturni) asimilaciji. Gledano v tej luči ni telo, celo telo *naroda*, nikoli zgolj telo. Vsako telo je že obdarjeno z duhom (*begeistert*), tako da je že postalo to, kar je Husserl označil kot »*Geistesleib*«, določen *kulturni korpus*. Majhno telo *naroda*, določeno prebivalstvo na določenem ozemlju, se ne bi moglo pojaviti, ne da bi se ustalilo, pustilo korenine v kaki kulturi. Poleg fizičnega odpora – vojaške obrambe države – je to duhovno utelešenje način njegovega preživetja v zgodovini. Ker je za »majhne narode« asimilacija prav takšna grožnja kot iztrebljenje z vojno (genocid) – in morda celo bolj perfidna – ni bilo v preteklosti nič manj nujno, da poleg fizičnega obstoja ohranijo tudi svoje kulturne posebnosti. Če zatorej (kulturna) asimilacija skriva smrtno grožnjo, potem je kultura, vedno določen konkreten *tip kulture*, lahko *način preživetja*. Vedno je to »avtentični tip« kulture, tisti, ki je videti starejši od najstarejših *asimilacijskih tokov*, vsaj od tistih tokov, ki so prinesli s sabo grožnjo iztrebljenja.

Realnost »majhnega naroda« ni nikoli le njegova realnost. Je tudi realnost »velikega naroda«, velike kulture. Vedno obstaja več kot ena realnost, četudi obstaja le ena dominantna realnost, realnost prilagoditve. Vendar pa so vse te realnosti bolj ali manj oddaljene, se pravi imaginarne in spektralne. Nič čudnega, da se »avtentična kultura« zamišljenega protoutelešenja dozdeva hiperrealistična. *Telos* moderne, nacionalne osvoboditve spodbuja in dodeljuje nalogo končnega vnovičnega prilasčanja dejanskih tujih realnosti. Nedavni preporodi »majhnih narodov« nam utegnejo odpreti oči za »notranje realnosti«, ki niso tako avtentične, vendar so postalo tisto, kar je najbolj prikladno za subjekt *n*. Dandanes, ko so končno postali neodvisni in radikalno osvobojeni, subjekti ponovno vzpostavljajo – tokrat iz svoje lastne *notranjščine* – ogromna, fantazmagorična telesa kulturnih realnosti, ki so nekoč ogrožale in razjedale njihova majhna in ranljiva telesa.

Realnost subjekta je realnost *drugega subjekta*. Na prvem mestu je realnost *sovražnika*, ki nas je nekoč prej porazil in si podjarmil našo deželo. S tem ko si jo je prilastil z vojno, je naša realnost postala njegova realnost. V svojem kolektivnem spominu imajo »majhni narodi« to posebno, čudno izkušnjo nenadnega izginotja svoje realnosti in nepričakovanega vstopanja v drugo realnost: izkušnjo *dajanja in odvzemanja realnosti*. Vendar pa že samo dejstvo, da »majhen narod« obstaja, dokazuje, da ni nikoli v celoti izgubil svoje lastne realnosti, da se mu jo je vedno posrečilo do neke mere ohraniti, celo v trenutkih, ko je bil prisiljen – ali si je tega močno želel – sprejeti večino tuje realnosti. Naša prava realnost je *ohranjena prejšnja realnost*.

V skladu s tem lahko celo realnost zadnjega utelešenja postane naša prava realnost v trenutku, ko se pogreznemo v realnost druge vrste dominacije.

Zaradi *delovanja asimilacije* postane vsako in vsakršno utelešenje del naše lastne realnosti. Potrebno je nekaj časa, preden pride na plan, kajti proces konstitucije čaka na pojav nove realnosti, po kateri se bo prikazal. Le kot pretekla realnost se realnost utelešenja – katere prisvojitev je subjekt pripoznal – spreobrne v »našo pravo realnost«. Realnost pretekle dominacije, nič več grozeča realnost, postane prava realnost subjekta, ker vstopi v repertoar kulturnih oblik preživetja. Naša realnost je realnost, ki nam je bila nekoč tuja, ki pa je postala *realnost odpora* do (aktualne) tuje realnosti. Ravno ta realnost odpora, *druga* realnost vsiljene *druge* realnosti, naredi iz tuje realnosti našo pristno realnost. Vendar pa bi morali imeti na umu, da ni tuja realnost nikoli preprosto privzeta kot taka; v »našo realnost« je sprejeta *kljub sami sebi* – se pravi, vselej *via* »naše realnosti«.

Sukcesivna nadomeščanja tujih realnosti – ker so bila »majhna ljudstva« izpostavljena številnim zavojevanjem – kažejo na kompleksnost »naše realnosti«. Obstaja pluralnost »naših realnosti«, ki niso nič drugega kot nekoč utelešene »tuje realnosti«. Naša avtentična realnost je vsaj ena usedlina prejšnjih procesov asimilacije, ki se je naknadno reaktivirala ob našem srečanju s sovražnikom. Pri iskanju naše pristne realnosti ne bomo našli nič drugega kot usedline, eno za drugo, vsako bolj nezanesljivo kot naslednjo, in subjekt se bo izkazal kot vse bolj fiktiven. Dejansko se mora subjekt šele *realizirati*: njegov *arché* je v njegovem *télosu*.

Subjekt *n* je kompleksna konstrukcija mnogoštevilnih segmentov. Je subjekt dominacije, pod vladavino katerega je veliko podsubjektov. Glede na tip aktualne realnosti (kateri *drugi* subjekt je na oblasti), se subjekt *n* pojavlja kot razvrstitev podsubjektov, med katerimi je eden nadmočen drugim. Podsubjekti so pravzaprav različne plasti, ki pričujejo o vplivu, ki so ga nekoč dominantni subjekti imeli na »naš subjekt«. Podsubjekti so usedline, bolj kot pa subjekti; so *potencialni subjekti*, ki se lahko le prek kakšne aktualne tuje dominacije reaktivirajo v subjekt. V okviru notranjega kompleksa »našega subjekta« bo slednji, kot subjekt dominacije, dominiral nad drugimi potencialnimi subjekti kot usedlinami. Na ta način ostaja celotna preteklost subjekta vpisana, uskladiščena v spomin v njegovo telo, v njegovo notranjo strukturo. Subjekt *n* vedno znova podoživlja kakšno epizodo iz svoje preteklosti. Okviri njegove »aktualne realnosti« so pomaknjeni nazaj vsaj do prejšnje dominacije. Vsaka njegova dejavnost je retro-dejavnost. Retro-aktivnost je njegov način ekstatičnega obstoja. To pomeni, da ne more biti subjekt nikoli dokončno konstituiran. Konstitucija bo vedno do neke mere odgodena, četudi še tako neznatno. Ker ni v nobenem od svojih vidikov predeterminiran in ker je arbitrarnost dane oblike konstitucije subjekta

neozdravljiva, bo videti najbolj polno realiziran v obliki, ki mu jo je dala najdaljša in najtrajnejša dominacija.

Namesto z enim *transcendentalnim subjektom* imamo opravka z realnim subjektom utelešenja, sestavljenim iz celega kupa potlačenih subjektov. Subjekt *n* je realen kot telo – kompleksno telo pa je rezultat številnih zaporednih utelešenj. Realnost tega subjekta je telesna realnost, medtem ko je vsa telesna realnost subjektivna. Izdaja prisotnost nekega subjekta, onstran katere je skrita prisotnost številnih drugih subjektov, ki ga eden za drugim potiskajo nazaj k neprisotnosti. Ko pravim, da je realnost subjekta *realnost drugega subjekta*, s tem poudarjam, da je realnost utelešenja. Ta realnost je vsaj dvojna in tako inavgurirana kot edini tip realnosti. Je tako »zunanja realnost« trenutne dominacije kakega velikega telesa, in »notranja realnost«, ki kot pretekla realnost kakega drugega velikega telesa spodkopava zahtevo prvega, da bi bil edina realnost. Telo »majhnega naroda« je zmeraj umeščeno v telo kakega velikega naroda, ker pa ohranja nekaj potez prejšnjih utelešenj, je vedno nekako odmaknjeno od njega.

Potemtakem imamo opravka s subjektom, ki ne more biti popolnoma utelešen, katerega realnost ni nikoli resnična realnost, ampak le njena obljuba. Majhno telo spremeni veliko telo v imaginarno; veliko telo spremeni majhno telo v realno. *Prostorski odklon* – se pravi, izpadanje in pomikanje vstran od pripisane drže – se ujema s *časovnim odklonom*, kajti »majhen narod« podoživlja tujo preteklost kot svojo lastno sedanjost.

Temu ustrezno se mora analiza konstitucije subjekta lotiti pluralnosti realnosti, singularne pluralnosti in pluralne singularnosti. Upoštevati mora vsaj dve realnosti, ki sta eno, in eno, ki sta vsaj dve. Zaradi tega je nujno razviti optiko, ki bo lahko kos vsem problemom *refrakcije*, ki jih ustvarja prehajanje dveh ali več različnih in nezvedljivih okolij pod istim kotom opazovanja.

S tem ko vstopamo v druga okolja, ki so ponavadi bolj pristna preobrazba prvega, bo uporaba kateregakoli termina ali dajanje kakršnekoli ocene pomenilo sprevačanje. Treba je upoštevati nestabilnost osnovnih ontoloških kategorij kot tudi nenehno medsebojno igro med nasprotnimi vrednotami: sedanjost/preteklost, prisotnost/odsotnost, zunanost/notranost, imaginarno/realno, telesno/duhovno. Transkulturna analiza (ki jo je domnevno privzela etnologija južnoslovanskih skupnosti na Balkanu), ki se zanima za specifičnost obstoječih kulturnih oblik, se bo morala spoprijeti s paradoksi *simultanosti nesimultanega* in *razmestitve umeščenega*.

Konstitucija, za katero gre, je tako nova konstitucija, ki ji mora vedno česa primanjkovati in ki prihaja nekako prepozno: vsaka konstitucija je rekonstitucija, saj ohranja nekaj od prejšnjih utelešenj. Vzeti konstitucijo resno

pomeni vzeti subjekt kot telo, začeti s telesom-subjektom. *Vojni subjekt*, subjekt v določenem telesnem stanju, je telesni subjekt *par excellence*. Naleteti nanj v takšnem stanju pomeni biti priča procesu konstitucije v polnem zamahu, na njegovi najbolj živahni stopnji, v trenutku, ko se zdi kot resnična *produkcija*. Vojni subjekt je nekakšno trdno stanje subjekta. Je prvobitna oblika, h kateri teži vsak subjekt, kajti v luči konstitucijskega procesa je vsak subjekt *n* vojni subjekt, ki je bolj ali manj podlegel razpustitvi v večjem telesu in je zato začel izhlapevati in bledeti. Potem ko je bil storjen glavni korak v konstituciji, se neizogibno začne *semiotična entropija*.

Konstitutivna funkcija vojne se kaže v dejstvu, da je vojna dogodek utelešenja subjekta *n*. O (vojni) realnosti na Balkanu niso nikoli razmišljali tako, da bi se osredotočili na konstitucijo subjekta, kajti *dogodka* vojne kot takega niso nikoli upoštevali. Ta dogodek pa so zanemarili zato, ker so spregledali (re)konstitucijo subjekta. Rekonstituciji se lahko približamo le kot dogodku vojne, in vojna postane vidna kot dogodek *par excellence* le tedaj, če posvečamo pozornost stanju subjekta. Dogodek vojne razkriva, da ima subjekt *n* telo, ki tvori vso njegovo (subjektivno) realnost, subjekt-telo pa razkriva, da je vojna dogodek »subjektivne« preobrazbe.

* * *

Tukaj sem podal le grob obris konstitucije subjekta in zarisal celotni raziskovalni program, ki bi lahko osvetlil neraziskana načela in razkril logiko zgodovinske tvorbe balkanske realnosti. Naj končam ta prispevek z omembo, da poročstvo za tako raziskavo večinoma ponujajo teorije in interpretacije dogodka (*Ereignis*), začeni s poznim Heideggrom, danes pa razvite v delih Alaina Badioua, Jean-Luca Nancyja in drugih. Prav tako ga ponujajo psihoanalitične in postpsihoanalitične teorije telesa/jaza in introjekcije/ponotranjenja (posebej med teoretiki kova Karla Abrahama, Melanie Klein, Gillesa Deleuza in Félixu Guattarija), dopolnjene s Husserlovim konceptom jezikovnega telesa (*Sprachleib*), razvitim v postfenomenoloških gibanjih. S temi teorijami v mislih se utegne zdeti prvotno prizorišče, ki smo si ga drznili vzpostaviti za bodočo raziskavo, manj čudno. Prav tako bi radi omenili praktične implikacije takega početja – posebej pri bolj natančnem ugotavljanju tega, za kakšno vrsto subjekta gre v določeni realnosti. V današnji Bosni in Hercegovini je to posebnega pomena. V psihopatologiji se na primer vprašanje glasi: »Kdo je travmatiziran?« (ali »Zakaj je tukaj tako težko prepoznati predmoderni, kolektivni subjekt bratskega vojnega zaveznitva?«). V politiki gre za vprašanje, s katerim smo začeli, prvi odgovor nanj

pa je, domnevam, subjekt v svoji goli obliki. Dobesedno je to gramatični subjekt, subjekt, ki je bil »izpostavljen« v kasarnah, ustanovljenih po zadnji balkanskih vojnah, subjekt, ki išče bolj prepoznanje kot spravo.

Prevedla Seta Knop